

شورای سیاست‌گذاری حوزه‌های علمیه خاوران

مرکز مدیریت حوزه علمیه خاوران

معاونت پژوهشی

استان گلستان شهرستان گرگان مدرسه علمیه تخصصی الزهرا (سلام‌الله علیها)

عنوان

بررسی تطبیقی مبانی فقهی جواز و

حرمت دروغ از منظر آقای

خمینی(ره) و آقای خویی

استاد راهنما

حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای ارشاد

نکارنده

سمانه ساورچمنی

سال تدوین

۱۴۰۵

سلامت و سلامت

۲۵

سلامت

تحمیدیه

خداوند را که بر این بنده کمترین، منت نهاد و توفیق بهره‌مندی از سرچشمه‌های زلال دانش فقه و اصول اهل بیت علیهم السلام را در کسوت سربازی امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) و در محیط پر برکت حوزه علمیه، نصیب فرمود، شاکر و سپاسگزارم.

تقدیم به

این اثر را، با نهایت احترام و اخلاص، به پیشگاه دو اندیشمند بزرگ و فقیه فرزانه، امام خمینی (ره) و آیت الله العظمی سید ابوالقاسم خویی (ره) تقدیم می‌نمایم؛ دو شخصیتی که با ژرف‌نگری فقهی، دقت علمی و تأثیر ماندگار خود در عرصه اندیشه اسلامی، الهام‌بخش این پژوهش بوده‌اند. باشد که این تلاش علمی، گامی هرچند کوچک در مسیر شناخت و تبیین آراء و دیدگاه‌های بلند آنان باشد.

تقدیر و تشکر

اکنون که این نوشتار به پایان می‌رسد، بر خود لازم می‌دانم از تمامی کسانی که در این مسیر مرا یاری کردند، صمیمانه قدردانی نمایم.

راهنمایی‌های دلسوزانه، استاد گرانقدر **حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای ارشاد**، نکته‌سنجی‌های علمی و صبر و حوصله ایشان در تمام مراحل این تحقیق، کمال تشکر و سپاسگزاری را دارم. بی‌تردید رهنمودهای ارزشمند ایشان، چراغ راه این پژوهش بود.

همچنین شایسته است از **سرکار خانم میرکریمی**، مدیریت محترم مدرسه علمیه تخصصی الزهرا (سلام الله علیها)، که با مدیریت مدبرانه خود بستر مناسبی برای تحصیل و پژوهش فراهم آورده‌اند، صمیمانه قدردانی نمایم. مراتب سپاس خود را به **سرکار خانم دوست‌محمدیان**، معاون محترم آموزش، ابراز می‌دارم. همچنین از **سرکار خانم ضیاءحسینی و سرکار خانم مهاجر**، معاونین محترم پژوهش مدرسه، که با نگاه دقیق و مشاوره‌های علمی خود در فرایند پژوهش، راهگشای اینجانب بودند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

در پایان، از خانواده عزیزم که همواره مشوق و پشتیبان من در تمام مراحل تحصیل بوده‌اند و همچنین از تمامی اساتید و دوستانی که مرا در این مسیر یاری کردند، سپاسگزارم.

و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین

چکیده

این پژوهش به بررسی تطبیقی مبانی فقهی جواز و حرمت دروغ از منظر آقای خمینی (ره) و آقای خویی (ره) می‌پردازد. مسئله اصلی این تحقیق آن است که با توجه به حرمت شرعی دروغ و وجود برخی روایات و مبانی اصولی که ممکن است به جواز آن در شرایط خاص دلالت کنند، مبانی استنباطی این دو فقیه برجسته معاصر، در خصوص حکم تکلیفی دروغ، و حدود و ثغور جواز آن، مورد کنکاش و مقایسه قرار گیرد. اهداف پژوهش شامل تبیین مبانی فقهی و اصولی هر دو فقیه در این خصوص، و تحلیل تطبیقی دیدگاه‌های آنان، با تأکید بر وجوه اشتراک و افتراق در موارد حرمت و جواز است. روش تحقیق حاضر، توصیفی-تحلیلی و با رویکردی کتابخانه‌ای و اجتهادی صورت گرفته است. یافته‌های کلیدی نشان می‌دهد که هر دو فقیه، دروغ را به طور مطلق حرام و از گناهان کبیره دانسته‌اند و ادله کلی حرمت را مورد استناد قرار داده‌اند؛ با این حال، در مواردی که تزامم بین حرمت دروغ و یک مصلحت اهم شرعی یا عقلی وجود دارد (مانند اصلاح بین مسلمین، حفظ جان یا مال مؤمن، و ضرورت‌های اجتماعی)، هر دو فقیه به جواز دروغ در این موارد خاص ملتزم شده‌اند، اما در تعیین مصادیق دقیق و حدود این موارد، اختلافاتی بروز می‌کند. اختلافات اصلی میان دو دیدگاه، بیشتر در نحوه تفسیر برخی روایات خاص، میزان حجیت برخی اصول عملیه در موارد شبهه، و تعریف دقیق عناوین ثانویه مؤثر در جواز دروغ (مانند تقیه، اضطرار، و تدلیس) مشاهده می‌شود. در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که در فقه امامیه، رویکرد غالبی، جمع میان حرمت اصلی دروغ و جواز آن در موارد ضرورت و تزامم با مصالح عالیه است و تفاوت دیدگاه‌ها عمدتاً در چارچوب مبانی اصولی و تفسیر ادله است که نشان‌دهنده عمق اجتهاد و دقت نظر فقها در استنباط احکام شرعی است.

واژگان کلیدی: دروغ، حرمت، جواز، حکم، مبنا

فهرست مطالب

مقدمه	۱
فصل اول: کلیات و مفهوم شناسی	۱
گفتار اول: کلیات	۳
الف- تبیین موضوع	۳
ب- اهمیت و ضرورت تحقیق	۴
ج- پیشینه تحقیق	۵
د- اهداف تحقیق	۶
ه- سوالات تحقیق	۶
و- فرضیات تحقیق	۷
ز- روش تحقیق و گردآوری اطلاعات	۷
ح- روش پژوهش	۷
گفتار دوم: مفهوم شناسی	۸
۱- دروغ	۸
۲- حرمت	۱۱
۳- جواز	۱۳
۴- حکم	۱۵
۵- مبنا	۱۷
گفتار سوم: زندگینامه آقای خمینی (ره) و آیت الله خویی (ره)	۱۹
الف- مختصری از زندگانی و آثار آقای خمینی (ره)	۱۹
ب- مختصری از زندگانی و آثار آیت الله خویی (ره)	۲۱
فصل دوم: مبانی فقهی حکم دروغ از منظر آقای خمینی (ره)	۲۵
گفتار اول: مبانی حکم اولیه دروغ از منظر آقای خمینی	۲۶
الف- کبیره بودن دروغ فی الجملة (استدلال به آیات - روایات - عقل)	۲۷

- ب- عدم توقف دروغ بر فهم مخاطب ۳۵
- ج- ملاک در صدق و کذب ۳۹
- د- حرمت شهادت دروغ ۴۲
- ح- انصراف مطلقات دروغ از مقام هزل ۴۳
- ز- نسبت مبالغه، مجاز و کنایه با حرمت دروغ ۴۵

گفتار دوم: مبانی حکم ثانویه دروغ (موارد مجاز: مسوغات کذب) از منظر آقای

- خمینی (ره) ۴۸
- الف- توریه ۴۸
- ب- قسم دروغ در برابر سلطان جائز ۵۴
- ج- دروغ در مقام تقیه، ضرورت و اضطرار ۵۷
- ح- حکم دروغ در مقام اراده اصلاح و صلاح (اصلاح ذات البین) ۶۰
- ز- حکم وعده دروغ به همسر ۶۳

فصل سوم: مبانی فقهی حکم دروغ از منظر آیت الله خویی ۶۶

گفتار اول: مبانی فقهی حکم اولیه دروغ از منظر آیت الله خویی ۶۷

- الف- حرمت دروغ بستن بر خدا، رسول و ائمه (مفطرات صوم- احرام حج) ۶۷
- ب- حرمت کذب علی الاطلاق (در جد و هزل) ۷۰
- ج- کبیره بودن دروغ ۷۲
- د- نسبت و حکم خلف وعده با دروغ ۷۵

گفتار دوم: مبانی فقهی حکم ثانویه دروغ از منظر آیت الله خویی ۸۳

- الف- خروج توریه از حکم حرمت دروغ ۸۳
- ب- خروج موضوعی مبالغه از حرمت دروغ ۸۵
- ج- جواز دروغ در مقام ضرورت (دفع ضرر جانی و مالی از خود یا دیگری) ۸۸
- د- جواز دروغ در اراده اصلاح ۹۰

فصل چهارم: وجوه افتراق و اشتراک دیدگاه آقای خمینی (ره) و آقای

خویی در مبانی فقهی حرمت و جواز دروغ ۹۳

گفتار اول: وجوه افتراق و اشتراک دیدگاه آقای خمینی (ره) و آقای خویی در مبانی

حرمت دروغ ۹۴

الف- وجوه افتراق ۹۴

ب- وجوه اشتراک ۹۶

گفتار دوم: وجوه افتراق و اشتراک دیدگاه آقای خمینی (ره) و آقای خویی در مبانی

جواز دروغ ۹۹

الف- وجوه افتراق ۹۹

ب- وجوه اشتراک ۱۰۱

نتیجه گیری ۱۰۴

منابع ۱۰۷

۶۰۰۰ مدیریت حوزه های علمیه خواهران

در بحث جواز دروغ نیز هر دو فقیه بر استثنایی بودن آن تأکید دارند و جواز را تنها در چارچوب عناوین ثانوی همچون ضرورت، اضطرار، تقیه و اصلاح ذات‌البین می‌پذیرند. با این وجود، تفاوت اصلی در میزان توسعه این عناوین و نحوه اعمال قواعد تراحم و حکومت نمایان می‌شود. آقای خوئی با احتیاط بیشتر، جواز را در محدوده نصوص و موارد منصوص یا ضرورت‌های قطعی محدود می‌سازد و در موارد مشکوک، جانب احتیاط و بقای حرمت را ترجیح می‌دهد. در مقابل، آقای خمینی (ره) با نگاه نظام‌مندتر به فقه و توجه به کارکردهای اجتماعی احکام، در چارچوب قواعدی چون تراحم، تقدّم اهم بر مهم و حفظ نظام، گستره بیشتری برای جواز قائل است؛ هرچند همچنان آن را خلاف اصل و مقید به شرایط خاص می‌داند.

از حیث مبنایی نیز روشن شد که هر دو فقیه، جواز دروغ را به معنای حسن ذاتی کذب نمی‌دانند، بلکه آن را نتیجه حاکمیت حکم ثانوی بر حکم اولیه تلقی می‌کنند. بدین معنا که در موارد تراحم، مصلحت اهم یا دفع مفسده اعظم، به‌طور موقت حکم حرمت را کنار می‌زند، بی‌آنکه قبح ذاتی دروغ انکار شود. این اشتراک مبنایی نشان می‌دهد که اختلاف آنان، اختلاف در مبناهای کلان فقهی نیست، بلکه بیشتر اختلاف در دایره تطبیق و نحوه تشخیص مصادیق است.

در جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت که دیدگاه آقای خمینی (ره) در مسئله کذب، با حفظ پایبندی به نصوص و اصول فقهی، گرایشی کارکردی‌تر و اجتماعی‌تر دارد و تلاش می‌کند حکم شرعی را در بستر واقعیات زندگی فردی و اجتماعی تحلیل کند. در مقابل، دیدگاه آقای خوئی با تأکید بر انضباط اصولی و حفظ اطلاعات ادله، رویکردی محدودکننده‌تر و احتیاط‌محور در توسعه موارد جواز اتخاذ می‌نماید. این دو رویکرد، هرچند در نتایج جزئی متفاوت‌اند، اما در اصول بنیادین فقه امامیه و اصل قبح و حرمت دروغ هم‌سو و هم‌جهت‌اند.

بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت که مسئله حرمت و جواز دروغ در فقه امامیه، از یک‌سو دارای بنیانی مستحکم و اجماعی در اصل حرمت است، و از سوی دیگر، در حوزه تطبیق و تشخیص موارد استثنایی، ظرفیت تحلیل‌های اجتهادی متفاوت را دارد. پژوهش حاضر نشان داد که اختلاف میان آقای خمینی (ره) و آقای خوئی نه اختلاف در اصل حکم، بلکه اختلاف در شیوه

مواجهه با عناوین ثانوی و گستره اعمال آنهاست؛ امری که خود بیانگر پویایی و ظرفیت اجتهاد در فقه شیعه است.

در نهایت، می‌توان گفت که فهم دقیق مبانی این دو فقیه در باب کذب، افزون بر اهمیت نظری، در عرصه‌های اخلاق اجتماعی، حقوقی و سیاسی نیز کاربرد دارد و می‌تواند در تبیین نسبت میان صدق، مصلحت و ضرورت در نظام فقهی اسلام راهگشا باشد.

منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

۱. ابن شعبه، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول، ترجمه: صادق حسن زاده، قم:

آل علی (ع)، ۱۳۸۷ش

۲. ابن فارس، احمد بن فارس، مقاییس اللغة، قم: مکتبه الإعلام الإسلامی، ۱۴۰۴ق

۳. ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم، عیون الأخبار، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق

۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ق

۵. اردبیلی، احمد بن محمد، مجمع الفائدة و البرهان، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۳

۶. انصاری، حمید، حدیث بیداری (نگاهی به زندگینامه آرمانی - علمی و سیاسی امام

خمینی (از تولد تا رحلت)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۸۹ش

۷. انصاری، مرتضی، فوائد الاصول، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۵ق

۸. ایجی، عضدالدین عبدالرحمن، المواقف، بیروت: عالم الکتب، ۱۹۹۷م

۹. آخوند خراسانی، محمدکاظم، کفایه الاصول، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۱۷ق

۱۰. آشتیانی، محمد حسن بن جعفر، کتاب القضاء، قم: المؤتمر الاعلامی الآشتیانی،

۱۴۲۵ق

۱۱. بحرانی، یوسف بن احمد، الحدائق الناضره، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۵

۱۲. بیهقی، احمد بن حسین، سنن الکبری، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۴ق

۱۳. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲

۱۴. تبریزی، جواد بن علی، منهاج الصالحین، قم: مجمع الامام المهدي (عج)، ۱۴۲۶

۱۵. جعفریان، رسول، تشیع در عراق، مرجعیت و ایران، تهران: مؤسسه مطالعات

تاریخ معاصر ایران، ۱۳۸۶ش

۱۶. حافظیان، ابوالفضل، «اجازات حسبیه امام خمینی»، مجله حکومت اسلامی،

ش ۱۲، ۱۳۷۸

۱۷. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، بیروت: دار احیاء التراث العربی،

۱۴۱۲ق

۱۸. حلی، حسن بن یوسف، تهذیب الوصول الی علم الاصول، قم: مؤسسه آل

البيت لإحياء التراث، ۱۴۳۱ق

۱۹. ———، قواعد الأحكام، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۳ق

۲۰. حموی، یاقوت بن عبدالله، معجم الادباء، بیروت: دارالمغرب الاسلامی، ۱۴۱۲ق

۲۱. خمینی، روح الله، تحریر الوسيله، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی،

۱۴۱۷ق

۲۲. ———، تهذیب الاصول، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی،

۱۴۱۸ق

۲۳. خمینی، سید روح الله، المکاسب المحرمه، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام

خمینی، ۱۴۲۳ق

۲۴. ———، شرح چهل حدیث، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی،

۱۳۷۶ش

۲۵. ———، صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)،

۱۳۶۸ش

۲۶. ———، کتاب البیع، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱

۲۷. ———، موسوعه الامام الخمينی، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام

خمینی (ره)، ۱۴۳۴ق

۲۸. ———، کتاب البیع، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۲۴ق

۲۹. خمینی، سید مصطفی، کتاب الصوم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام

خمینی، بی تا

٣٠. خويى، ابوالقاسم، تنقيح مبانى العروة الوثقى، قم: لطفى، ١٣٦٩ش
٣١. _____، البيان فى تفسير القرآن، قم: دارالثقلين، ١٣٨٤
٣٢. _____، دراسات فى علم الاصول، قم: مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامى، ١٤١٩ق
٣٣. _____، فقه الشيعة، تهران: مؤسسه آفاق، ١٤١٠ق
٣٤. _____، مبانى تكملة المنهاج، تهران: انتشارات سمت، بى تا
٣٥. _____، محاضرات فى أصول الفقه، قم: انصاريان، ١٤١٠ق
٣٦. _____، مصباح الفقاهة، قم: مؤسسه نشر الفقاهة، ١٤١٧ق
٣٧. _____، منهاج الصالحين، قم: مدينة العلم آيت الله العظمى الخوئى، ١٤١٠ق
٣٨. _____، موسوعة الامام خويى، قم: مؤسسه احياء آثار امام خوئى، ١٤١٨ق
٣٩. دستغيب، عبدالحسين، گناهان كبيره، شيراز: انتشارات بعثت، ١٣٧٢ش
٤٠. دهخدا، على اكبر، لغت نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ١٣٧٧
٤١. راغب اصفهاني، حسين بن محمد، المفردات فى غريب القرآن، دمشق: دارالقلم، ١٤١٢ق
٤٢. رجبى، محمدحسن، زندگى نامه سياسى امام خمينى (ره)، تهران: مركز اسناد انقلاب اسلامى، ١٣٧٨ش
٤٣. روحانى قمى، سيد صادق، منهاج الصالحين، بيروت: ار بلال للطباعة و النشر، ١٤٣٥
٤٤. رئيس زاده، محمد، «خويى، ابوالقاسم»، دانشنامه جهان اسلام، تهران: بنياد دايرة المعارف اسلامى، ١٣٧٥ش
٤٥. زمخشري، محمود، الكشف عن حقائق غوامض التنزيل، بيروت: دارالكتاب العربى، ١٤١١

٤٦. سبحانی تبریزی، جعفر، الرسائل الاربع، قم: مؤسسه امام صادق(ع)، ١٤١٥ق
٤٧. _____، القواعد الفقهيّة، تهران: مدرسه فقاہت، بی تا
٤٨. _____، المواهب فی تحریر احکام المكاسب، قم: مؤسسه الامام الصادق(ع)، ١٤١٦ق
٤٩. _____، نظام اخلاقی اسلام، قم: مؤسسه امام صادق(ع)، ١٤٢٥ق
٥٠. سیستانی، سید علی حسینی، منهاج الصالحین، قم: دفتر حضرت آیت الله سیستانی، ١٤١٧
٥١. شهید ثانی، زین الدین عاملی، مسالک الافهام، قم: دارالهادی، ١٤١٠ق
٥٢. شیرعلی نیا، جعفر و دیگران، دایره المعارف مصور تاریخ زندگی امام خمینی(ره)، تهران: نشر سایان، ١٣٩٩ش
٥٣. صدر، سیدرضا، دروغ، تهران: نشر سروش، ١٣٨٦
٥٤. صدر، سیدمحمد، ماوراء الفقه، بیروت: دارالاضواء، ١٤٢٠
٥٥. صدر، محمدباقر، دروس فی علم الاصول، نجف: دارالتعارف، ١٣٩٢ق
٥٦. صدرالدین شیرازی، الحکمة المتعالیة فی الأسفار الأربعة العقلیة، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ١٣٨٦ق
٥٧. صدوق، محمد بن بابویه، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، تهران: مکتبه الصدوق، ١٤١٥ق
٥٨. _____، معانی الاخبار، قم: جامعه مدرّسین حوزه علمیه قم
٥٩. طباطبائی، سید محسن، منهاج الصالحین، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات، ١٤١٠
٦٠. طباطبائی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ١٤١٧ق
٦١. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، قم: الشریف الرضی، ١٣٧٠
٦٢. طبرسی، علی بن حسن، مشکات الانوار، قم: دارالتقلین، ١٣٧٩ش

٦٣. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش
٦٤. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، قم: کتابفروشی مرتضوی، ۱۳۷۵ش
٦٥. طوسی، خواجه نصیرالدین، تجرید الاعتقاد، قم: نشر البلاغ، ۱۴۱۰ق
٦٦. _____، تهذیب الاحکام، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۰ق
٦٧. _____، الامالی، قم: دارالثقاف، ۱۳۷۲
٦٨. _____، أساس الاقتباس، تهران: انجمن فلسفه ایران، ۱۳۵۶ش
٦٩. عاملی، حسن بن زین الدین، معالم الاصول، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۰ق
٧٠. علوی یمنی، یحیی بن حمزه، الطراز لاسرار البلاغ، بیروت: المكتبة العصریه، ۱۴۲۳ق
٧١. علوی، مهوش السادات، «امام خمینی، فلسفه اسلامی و نگرش عقلی»، تهران: مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۴
٧٢. عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۹
٧٣. فاضل مقداد سیوری، کنز العرفان فی فقه القرآن، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۸ق
٧٤. فضل الله، محمدحسین، الحیاء الزوجیه فی الإسلام، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۲۱ق
٧٥. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، المحجۀ البیضاء، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۷۵ش
٧٦. قطب راوندی، سعید بن هبه الله، فقه القرآن، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۰۵ق
٧٧. قطب الدین شیرازی، شرح حکمه الإشراق، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۲ش
٧٨. قمی، سیدتقی، مبانی منهاج الصالحین، قم: منشورات قلم الشرق، ۱۴۲۶
٧٩. قمی، عباس، منهج الصادقین فی إلزام المخالفین، تهران: اسلامیه، ۱۳۷۹ش

۸۰. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الإسلامیة، ۱۳۶۳ش
۸۱. کرکی، علی بن الحسین، جامع المقاصد فی شرح القواعد، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۸ق
۸۲. گروهی از نویسندگان، یادنامه حضرت آیت الله العظمی آقای حاج سید ابوالقاسم خویی، قم: مؤسسه خیریه آیت الله عظماء خویی، ۱۳۷۲ش
۸۳. گلپایگانی، محمدرضا، هدیة العباد فی شرح العروة الوثقی، قم: مکتبه الإمام الهادی، ۱۴۲۵ق
۸۴. متقی هندی، علی بن حسام الدین، کنز العمال فی سنن و الاقوال و الافعال، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۹ق
۸۵. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق
۸۶. _____، مرآة العقول، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۴
۸۷. محقق اصفهانی، شیخ محمد حسین، حاشیه کتاب مکاسب، قم: نشر سلمان فارسی، ۱۴۲۵
۸۸. محقق حلی، نجم الدین جعفر بن حسن، شرائع الاسلام، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۹ق
۸۹. مظفر، محمدرضا، اصول الفقه، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق
۹۰. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۳
۹۱. مفید، محمد بن محمد، المقنعه، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق
۹۲. _____، تصحیح الاعتقاد، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق
۹۳. مکارم شیرازی، ناصر، الأخلاق فی القرآن، قم: مدرسه الإمام علی بن أبی طالب، ۱۴۳۰ق
۹۴. _____، القواعد الفقهیة، قم: نشر مدرسه اما علی(ع)، ۱۳۸۶
۹۵. منتظری، حسینعلی، رساله استفتائات، تهران: تفکر، ۱۳۷۳

۹۶. میرزای قمی، ابوالقاسم بن محمد حسن، جامع الشتات فی أجوبة السؤالات، تهران: نشر کیهان، ۱۴۱۳ق
۹۷. _____، قوانین الاصول، تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه، ۱۳۷۸ش
۹۸. نائینی، محمدحسین، فوائد الأصول، قم: منشورات المکتبه المرتضویه، ۱۳۷۳ق
۹۹. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۰ق
۱۰۰. نراقی، احمد بن محمد مهدی، رسائل و مسائل، قم: کنگره نراقیین، ۱۴۲۲
۱۰۱. _____، عوائد الايام، قم: مکتبه الداوری، ۱۴۱۵ق
۱۰۲. _____، مستند الشیعہ، قم: مکتبه الداوری، ۱۴۱۸ق
۱۰۳. نراقی، مهدی، جامع السعادات، قم: قائم آل محمد (عج)، ۱۳۸۸
۱۰۴. _____، معراج السعاده، قم: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۸ش
۱۰۵. نفیسی، سعید، فرهنگ نفیسی، تهران: فردوسی، ۱۳۴۳
۱۰۶. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، بیروت: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ق
۱۰۷. وحید خراسانی، حسین، منهاج الصالحین، قم: مدرسه امام باقر (ع)، ۱۴۲۸
۱۰۸. یزدی، محمد، فقه القرآن، قم: مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۱۵
۱۰۹. مقالات
۱۱۰. اترک، حسین، ماهیت و حکم اخلاقی توریه، مجله معرفت اخلاقی، س اول، ش ۴، ۱۳۸۸
۱۱۱. انصاری قمی، ناصرالدین، «نجوم امت - حضرت آیت الله العظمی حاج سید ابوالقاسم خویی»، مجله نور علم، شماره ۱۱، مهر و آبان ۱۳۷۱ش
۱۱۲. ایروانی، جواد، بازخوانی روایات توریه و حکم آن، دو فصلنامه علمی پژوهشی حدیث پژوهی، س پنجم، ش ۸، ۱۳۹۱

۱۱۳. پیری سبزواری، حسین، «آیت الله العظمی سید ابوالقاسم خویی؛ قرآن‌شناس

بزرگ معاصر»، ماهنامه گلستان قرآن، شماره ۱۲۶، ۱۳۸۱

۱۱۴. خرقانی، حسن، جستاری در باب ایهام در آرایه های ایهام آمیز قرآن کریم،

مجله آموزه‌های قرآنی، ش ۱۲، ۱۳۸۱

۱۱۵. سبحانی تبریزی، جعفر، «مرجعیت در شیعه»، ماهنامه مکتب اسلام، سال ۳۲،

مهر ۱۳۷۱ش

۱۱۶. فیاض، محمداسحاق، «نوآوری‌های اصولی و فقهی آقای خویی»، مجله کاوشی

نو در فقه، شماره ۱۷ و ۱۸، پاییز و زمستان ۱۳۷۷ش